

LAJOS VERONIKA
(Debrecen)

„Megváltodzott...”

A moldvai szociokulturális életvilág új tényezői

A moldvai csángó narratíva

Az 1990-es évektől kezdődően a moldvai csángó narratíva új politikai tartalommal telítődött – Magyarországon és Romániában egyaránt.¹ A moldvai csángómagyar „alakja” mint a közösségi jogokért küzdő egyén fokozatosan a tudományos színtér jellemző szereplőjévé nőtte ki magát. A hagyományos narratíva keretein belül az időkép lineáris láncolatában a jelent az etnográfiai „aranykort” szimbolizáló múlt hatotta át, miközben a megszépített múltbeli időszak létezésének mítoszát termelte újra és újra.² A narratíva kilencvenes évektől megfigyelhető átalakulása a moldvai csángómagyar alakját, a politikai és tudományos életben is, egyre inkább a jövőorientáltság és az identitáskeresés fogalmakkal ruházta fel.³ Tehát a változás a központi alak tradicionális sajátosságait és jellemző vonásait érintette, amennyiben a csángómagyar figura lényegi attribútuma, a múlthoz társított „ösi” értékek képviselője fogalmazódott át. Ily módon a hagyományos narratíva passzív cselekvőt ábrázoló képanyaga, fogalmi- és eszközkészlete, valamint a szemlélet- és beszédmód kontraprezentikus természete alakult át.

Napjainkban a múlt mellett a jövő mint az etnikai identitás nyílt vállalásának és a nyelvhasználat szabadságának kora válik hangsúlyossá. Az évszázadok óta, a hamarosan mindent elsöprő, közvetlenül fenyegető árnyként megjelenített asszimiláció helyett az etnikai-nyelvi önállóság kivívása válik domináns jövőképpé, az elkövetkező időkben realizálható valósággá. A korábban a narratíva fókuszpontjába helyezett idődimenzió, a múlt és a hozzá kapcsolt értékekhez való visszatérés a jövő irányába tolódik – a vágyott, éppen ezért a már, vagy a még el nem érhető kor az elmúlt helyett a majd bekövetkező pozíciójába kerül.

A moldvai csángó tematika mindenkor uralkodó narratív struktúrái a kutató és a vizsgált közösség számára is alapvetően kijelölik és kijelölték az interakciókban megnyilvánuló és az ábrázolásban megjelenő szerepeket.⁴ Egyben tehát a kulturális és társadalmi értelmezéseket, illetve olvasatokat is. A csángók ebben a kölcsönös viszonyban rendszerint az elnyomott, ugyanakkor még archaikus hagyományokat őrző, de már az ellenállás különböző formáival élő közösségeként tűnnek fel. Történik mindez úgy, hogy a csángók mindennapi élettapasztalata és életmódja nem természetesen feleltethető meg a kutatók által festett, a csángó múltat, jelent és jövőt ábrázoló világnak.

¹ A csángó közösségek tudományos igényű vizsgálata, a kutatói szándékoktól függetlenül, a magyar közéletben nemcsak politikai tettek minőségű, hanem szinte alig mentesülhet attól a jelenségtől, hogy a „csángóügyben minden átpolitikizálódik” (Tánczos 2001). Ehhez hozzájárul az is, hogy maga a hagyományos és átalakuló csángó narratíva is politikai implikációkat hordoz és nyelvezete meghatározza a beszédmódokat, illetve az értelmezési kereteket.

² Itt érdemes felidézni, hogy, a kezdetektől fogva, a néprajzi érdeklődésen belül is állandóan változtak az etnográfiai „aranykor” időhatárai és az idillikus állapotot őrző közösség paraméterei. Ez az elképzelés nemcsak értékeket társít a kulturális rendszerekhez, hanem a kultúra változásait egyben fejlődési szintekhez köti – elsősorban a földrajzi távolság, a centrum-periféria viszonylatában.

³ Vö. Bruner 1999. 183.

⁴ Vö. Bruner 1999.

Mindazonáltal napjainkban a rájuk osztott romantikus múltképből vagy a jelenben politikai áldozatként bemutatott szerepkörben igen kevesen osztoznak. Egyszerűen saját, a változás különböző formáinak kitett életviláguknak megfelelően szervezik hétköznapjaikat és ünnepeiket.

A csángó kutatás napjainkig elsősorban narratív tevékenységként végzett tudományos munka, azaz különböző szövegeket előállító tevékenység. A „valaki beszél valamiről valakinek” eszközét⁵ alkalmazó tudományos beszédmódteremtésben a Saját szemszögéből előállított elbeszélések is az értelmezés tárgyaként jelennek meg – ily módon a csángó narratíva egyszerre tartalmazza a külső szemlélő alkotta képeket és textusokat, a kultúra képviselőinek a kutatási beszédhelyzetben konstruálódó élettörténeteit és rendszerint reflektálatlan önelbeszéléseit is.

Jelen előadás a terepmunka során gyűjtött narratív kutatási anyagokat dolgozza fel:⁶ a moldvai Lujzikalagorban élő, hatvanegy éves csángó asszonynak, Klárának a természetes és mesterséges beszédhelyzetekben elbeszélt történeteit elemzi.⁷ Ebben a keretben három problémát vázolok fel: 1. a külföldi munkavállalás kérdését és 2. az ennek nyomán kirajzolódó kétdimenziós morális viszonyrendszer jelenlétét, valamint 3. a kibocsátó közeg újdonságokhoz való viszonyát.

Külföldi munkavállalás és a kibocsátó faluközösség

Az 1989-es rendszerváltást követően, de különösen a 90-es évek második felétől kezdve gyors ütemben az alapvető életstratégiák közé épülő külföldi munkavállalás Klára számára is a világ térbeli és kulturális kereteinek kiszélesedését jelentette. Mivel ő maga nem dolgozott másik országban, a kulturális idegenség reprezentációs formáival közvetve a televízióban, illetve a családjá és a szomszédok elbeszéléseiben felsejlő elképzelések révén, valamint közvetlenül a turisztikai mobilitás résztvevőjeként szembesült. A szóbeli közlések, a vizuális közvetítés azt is jelentették, hogy számára az előbbi két esetben egy áttételeken és mások sajátos értelmezéseinek keresztül konstruálódó idegenség-képzet formálódott. Tehát a személyes megtapasztalás fázisát nélkülöző Másik és Másik kultúra.

Napjainkban már a moldvai csángó társadalom középkorú generációjának tagjai is mind rendszeresebben vesznek részt a külföldi munkavégzésben. A kibocsátó faluközösség és az egyén szintjén a köztudatban kialakuló kulturálisan szerveződő imaginációk is nagy mértékben hozzájárulnak a munkaerő-vándorlás fenntartásához, valamint a rendszeres, országok közötti vándorlás, a nemzetközi *ingázás*, és a hosszabb ideig tartó ideiglenesnek tekintett, de bizonytalan végkimenetelű letelepedés mint életstratégia kialakulásához.⁸ A nemzetközi munkavállalás elfogadott jelenléte a falukö-

⁵ Rákai - Z. Kovács 2003. 251.

⁶ A kutatás alapját a Lujzikalagorban végzett 10 hónapos állomásozó terepmunka jelenti. A tanulmány elkészültét az OTKA 49349, valamint az MTA DE Néprajzi Kutatócsoportjának támogatása tette lehetővé.

⁷ Klárának és családtagjainak eredeti nevét az anonimitás megőrzése érdekében megváltoztattam.

Lujzikalagor (Luizi-Călugără) Bákótól (Bacău), a megyeszékhelytől mindössze 10 km-re fekvő település, Măgura közvetlen szomszédságában. A községben (comuna), ami magában foglalja az 1968 előtt önálló faluként létezett Osebiți-et is, a 2002-es népszámlálási adatok szerint 4590 lakos él. Ebből 4527 fő római katolikus (98,62%), 59 ortodox vallású, 11 az adventista közösség tagja, 1 ágostai hitvallású és 1 fő görög katolikus. (2007-es adatok alapján lakóinak száma 4555.) Az 1990-es évek végétől azonban a falusiak nagy számban vándoroltak külföldre munkavállalás céljából, így a munkaképes lakosság nagy része külföldön, elsősorban Olaszországban, Spanyolországban, Magyarországon, Izraelben vagy Németországban dolgozik. (vö. Pozsony 2005. 178.)

⁸ Arjun Appadurai jól szemlélteti a kulturálisan szerveződő imaginációknak a társas viszonyokban játszott szerepét és cselekvésszervező tulajdonságát, és ezen elképzeléseknek a migráció intenzitását és életképességét befolyásoló sajátosságát. Idézi Járosi K. 2005. 90.

zösségben, mind az egyéneket, mind a családokat kényszerű módon kapcsolja be a migrációba. A falu társadalmi viszonyai áttetszők és az újonnan beáramló javak a kapcsolatrendszerben jobban érzékelhetőbb és nagyobb különbségeket idézhetnek elő, mint városi környezetben. Ily módon a család elsősorban azáltal őrizheti meg relatív réteghelyzetét a falusi hierarchiában, ha alkalmazkodik és részt vállal a munkamigrációban.⁹

Klára is szívesen elment volna Olaszországba „munkázni” a szolgáltató szektor kelet-európai, női vendégmunkások uralta munkakörébe, azaz vállalta volna idős emberek gondozását vagy akár a gyermekfelügyeletet is. Mindazonáltal tisztában van azzal, hogy a munkaerőpiacon való helytálláshoz erőre és egészségre lenne szüksége. Gyermeklein keresztül azt is helyesen érzékeli, hogy külföldön „sem hull a pénz az égből. S (a fiatalok) úgy kell tartásuk meg a munkát, mint a szemiket.”

Klára a következőképpen fogalmazza meg a tudás, a képzettség és a munkalehetőség összefüggéseit. Tisztában van vele, hogy „végzettségének” megfelelően, azaz ennek hiányában, csak az élettapasztalatok felhasználását követelő, tehát a számára érthető és korábban is végzett feladatok teljesítésére képes. „*Nem fogsz dolgozni a birouba (az irodába)!*” – mondja magáról, felismerve az írásbeliség, a tanulásra fordított idő és a tudás társadalmilag elfogadott értékét. Emellett más alkalommal ő maga beszél az egyes foglalkozásokat a társadalmon belül különböző helyi értékekkel felruházó előnyökről és hátrányokról. Tehát itt sejlik fel a modernitásra jellemző „egyenlő esély eszméjének” beszivárgása a moldvai csángó hétköznapiakba – a társadalmi hierarchiában betöltött különböző szerepek elérhetőségének valós lehetősége, a hozzájuk kapcsolódó pozitív és negatív sajátosságok felismerésével együtt.

A modernitás elemzésekor a kutatók rendszerint különböző tényezőket vagy egyetlen összetevőt határoznak meg a modernség fokmérőjeként, például az egy főre jutó termelés számadataival igyekeznek alátámasztani a fejlődési szinteket. Emellett a tényezők közötti kölcsönhatások formáját is megvizsgálják. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy a különböző kulturális rendszerek eltérő módon reagálnak a modernitás kihívásaira, valamint, hogy a tényezők egymáshoz való viszonya, a tér és időbeli változók mentén, adott kultúrán belül is eltérően alakul.

A modernitásra jellemző elemek keveredésének sajátos formája fedezhető fel a moldvai csángó faluközösségekben. Tereptapasztalataim szerint ezeken a településeken a világkép szerves részét képezi az egymástól eltérő struktúrák mentén felépülő premodern és modern szociokulturális valóságához fűződő viszony: a *kétdimenziós morális viszonyrendszer*. Ez a fajta viszonyulás a világképet szervező elvek gyakorlati alkalmazásában tesz földrajzi különbséget a saját, azaz falubeli és az idegen, azaz városi környezet között. A tér különböző helyein érvényességet és legitimitást szerző morális minták és magatartásformák egyfajta párhuzamosan egymás mellett létező, de térbeliséghez kötődve működésbe lépő világokat hoznak létre. Ilyen például a viszony a házasság előtti együttéléshez, amit a másik fél személyiségét feltáró lehetőségként, elméletben helyesnek és követendőnek tartott ismerkedési formaként tartanak számon. A faluközösségben ennek megvalósulása mégis elképzelhetetlen, ezzel szemben városon, vagy külföldön érvekkel alátámasztható és elfogadható gyakorlatként jelenik meg.

Ugyanez a helyzet a válással is. Különbség abban mutatkozik, hogy ezt a faluközösségen belül a migráció bizonyos mértékben lehetővé teszi. Esetenként a külföldi

⁹ Csata Zs. – Kiss T. 2003. 28.

munkavállalás a kiscsaládi vagy affinális rokonsági rendszerben kialakult problémák megszüntetése érdekében tett stratégiai lépés. Lényegében a különélés egyik formája, válás „*nu cu H mare, cu h mic*”, azaz „nem nagy, hanem kis H-val” – tehát a hivatalos és tekintéllyel rendelkező intézmények előtt és által el nem ismert módon. Ez, a gazdasági előnyökön kívül, a családon belül másképpen elsimíthatatlan nehézségek legitim, falubeli megoldását is jelenti – felvillantva a családi béke helyreállításának esélyét is. Az újfajta gondolkodásmód mindennapi jelenlétét Klára asszony heves kitörése is szemlélteti: „*Nem néznék én szembe egy iszákossal! Mennék Itáléba bábát (idős asszonyt) őrizni!*”

A kétdimenziós morális viszonyrendszer létrejöttét nemcsak a modernitásnak köszönheti, hanem a transzkulturális társadalmi tér létezésének és a benne foglalt szituatív helytállásnak, valamint a nemzetközi munkamigráció mint életstratégia általánossá válásának is.¹⁰ Ez utóbbi feltételezi a vándorlás jelenségének hétköznapi narratív és gyakorlati elfogadását, ami aztán a kibocsátó közösség elé kihívásként állította az „elvándoroltak” és a „vándorlásban lévők” új szociokulturális környezetének elismerését, és a szembesülést az eltérő értékkel.

A rendszerváltás utáni időszakban a moldvai szociokulturális „valóság”, a kibocsátó közeg, az „otthon” szerves átalakulása is megfigyelhető a kapitalista modernizáció és a nagymértékű elvándorlás következtében beinduló változások folyamatokhoz köszönhetően. Nemcsak a párválasztási stratégiák, a női-férfi/édesanya-édesapa viszonyrendszer, hanem az előbb említett együttélés és válás mellett, a házasságkötéshez kapcsolódó szokásokban is módosulás tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy a fiatal párok a korábban szinte kötelező érvénnyel a faluban tartott lakodalmakat a munkavállalás helyszínén rendezik meg. Elsősorban Olaszországban, függetlenül a fiatal pár nemzeti hovatartozásától. A szülőföld és a moldvai kibocsátó közeg normái már nem kötelezik hazajövetelre és a falusi rítus megtartására a fiatalokat, hiszen mára elsősorban csupán szimbolikusan működik az otthoni közeg legitimációs tekintélye.

Ebben a felszíni és felszín alatti transzformációs térben azonban a föld még mindig tradicionálisan értékkel bíró és alapvető megélhetési lehetőségnek számító tulajdon – elsősorban az idősebb generáció esetében. Ahogy Klára mondta, ha az embernek van földje: „*Nem vesz el étlen! Fiatal vagy, erőd van és tudsz dolgozni!*”. Mindazonáltal azonban ezzel párhuzamosan már megindult a földtől való megválás folyamata, a földhöz való viszony átalakulása is – a családban az öröklés rendjének megfelelő tulajdonos váltás mellett, egyre gyakoribbá válik a föld részes bérbe adása vagy eladás útján való értékesítése is. A luzikalagori asszony és férje is több alkalommal felajánlotta, részesedés fejében, művelés alá nem vett földterületük használati jogát szegény, sokgyermekes családoknak, de azok elsősorban nem a munkaerő, hanem az előzetes művelési költségek hiányában nem éltek a lehetőséggel.

Ugyanakkor a földműveléshez mint eleve adott és központi életstratégiához, vagy mint a létfenntartást kiegészítő tevékenységhez való ragaszkodás nem jelent teljes elzárkózást az agrárkultúrát érintő újdonságoktól. Sőt egyfajta igényként jelenik meg a külföldön szerzett tapasztalatok falubeli hasznosítása, hiszen a fiataloknak ott kinn „*kinyílt az eszük, és sokat láttak*”, amit hazajöve beépíthetnének a mezőgazdasági munkavégzést szervesen magában foglaló mindennapi életvitelükbe.

¹⁰ A transzkulturális társadalmi tér és a moldvai csángó szociokulturális életvilág összefüggéseit részleteiben lásd Lajos 2006; 2008.

A nyitottság az újításokra és azok elfogadása egyet jelent a külföldön munkát vállaló fiatalság vágyott hazatéréssel. A munkamigráció jelenségével mint életstratégiával szemben tanúsított magatartás gyakorlatilag kettősséget mutat: egyrészt működik a „vándorlást” elfogadó és legitimáló, az annak jelenvalóságába beletörődő beszédmód, másrészt létezik egyfajta értetlenséggel és kérdőjelekkel telített viszony, ami arra kérdez rá, hogy a fiatalok vajon miért nem térnek vissza szülőfalujukba és ültetik át az idegen országokban tanultakat a gyakorlatba.

Klára elsősorban a külföldi utazások és a városba látogatás alkalmával szembesül a „megváltodzott” világ különböző jelenségeivel. A gyermekei és a saját életében hasznosnak bizonyuló újdonságokért igen hálás, például az internet létezéséért – még ha működését egyáltalán nem is érti. „*De sok mindent adott az Úristen!*” – mondja hálás szavak kíséretében Klára, megköszönve a Mindenhatónak, hogy lehetővé tette modern dolgok létrejöttét, amik segítségével például ő maga is zökkenőmentesebben kommunikálhat gyermekeivel és testvéreivel (mobil telefon), vagy az internet webkamerás szolgáltatásaiért, amikor két év után újra láthatta Németországban élő fiát Olaszországban dolgozó lánya segítségével.

* * *

A lujzikalagori asszony, a szűkebb és tágabb hazájától eltérő kulturális 'idegenséggel' a gyermekein keresztül szembesült, a rokonlátogatáson alapuló turisztikai mobilitás szerves részeként. Számára és a moldvai falvak lakossága számára is „kinyílt” a világ, ugyanakkor egyben be is szűkültek annak mindennapi keretei a kiscsaládon kívüli rokon kapcsolathálót és a szomszédsági viszonyt helyezve előtérbe – hiszen a gyermekek huzamosabb ideje élnek távol szülőfalujuktól.

Érdeemes felfigyelni arra is, hogy a nemzetközi munkamigráció mint létstratégia működését és a hozzá kapcsolódó változások legitimitását korántsem csak a gazdasági szükségszerűségek, a küldő és a befogadó országok közötti politikai, gazdasági kapcsolatok és a kulturálisan szerveződő imaginációk biztosítják, hanem maga a moldvai csángó kultúra értékezőinek sajátosságai is. Tereptapasztalataim szerint ezek a jellegzetességek a kulturális rendszer egyfajta nyitottságát, a transzkulturális háló jelenlétéből következően a mindennapi szituatív helytállás működését és ezen keresztül az alkalmazkodás, illetve az idegenséghez való megértő viszonyulás, az elfogadás strukturális beágyazottságát körvonalazzák. Ezen sajátosságokat is ötvöző, a modernitás dinamikájának működése következtében érzékelhető premodern életmódra vonatkozó, inkább valamiféle szégyenérzetről, mintsem tudatos szembefordulásról árulkodó társadalomkritikai kontextusban válik értelmezhetővé a vágyként megfogalmazódó mondat: „*Felkelnének az öregek, lássák meg, milyen jó élni most...*”

Felhasznált irodalom

Bruner, Edward M.

1999 Az etnográfia mint narratíva, in: Thomka Beáta (szerk.), Narratívák 3. A kultúra narratívái, Kijárat Kiadó, Budapest, 181-196.

Csata Zsombor – Kiss Tamás

2003 Migrációs potenciál Erdélyben. Erdélyi Társadalom, 2003/2. 7-38.

Járosi Katalin

2005 Nagyváros, politika és reprezentáció a Berlinben élő magyarok etnicitásának tükrében. In: Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 87-95.

Lajos Veronika

2006 Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben: kérdésfelvetések a migráció témakörében, in: Diószegi László (szerk.), A moldvai csángók, Teleki László Alapítvány, Budapest, 177-184.

2008 Találkozási pontok – a kulturális 'idegenség' narratív megjelenítése a moldvai Lujzikalagorban. Tabula 2008/1-2.

Pozsony Ferenc

2005 A moldvai csángó magyarok, Gondolat Kiadó-Európai Folklór Intézet, Budapest

Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán

2003 A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban, Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest-Szeged

Tánczos Vilmos

2001 Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001/1. 53-62.